

De fragiele vrijheid van de kunsten

Inge van der Vlies De vrijheid van godsdienst is in het Nederlandse recht beter gegarandeerd dan de vrijheid van kunst. Die eerste vrijheid staat met zoveel woorden in artikel 6 van de Grondwet. Opmerkelijk is dat het gezamenlijk genieten van kunstuitingen niet is gegarandeerd.

De erkenning van het grondrecht van vrije expressie ligt in de bescherming van openbare uitingen. Uitingen in de privésfeer zijn in Nederland sowieso toegelaten. Het overgaan van beslotenheid naar openheid is dus een belangrijk moment. Vanaf dat moment kan degene die met een uiting naar buiten is gekomen, daarvoor publiekelijk verantwoordelijk worden gehouden. Alleen openbare uitingen kunnen eventueel worden aangepakt – en dan alleen voor zover er wettelijke regels zijn die dat mogelijk maken. In de openbare sfeer kan de uitoefening van het ene grondrecht botsen met de uitoefening van het andere. Daar kunnen de vrijheid van kunst en de vrijheid van godsdienst elkaar raken. In de kunst zijn de leer van godsdiensten en de aanhangers ervan in voorkomende gevallen op de hak genomen. De ene godsdienst staat veel positiever tegenover kunst dan de andere.

Voor het beleven van een godsdienst is erkend dat er semi-openbare sferen moeten zijn om gezamenlijk met anderen de godsdienst te beleven. Voor de kunst is dat niet het geval.

Het recht knoopt aan bij het onderscheid tussen openbaar en privé. De vraag is of dit onderscheid bij het maken van kunst en de uitoefening van een godsdienst zo duidelijk is. In ieder geval niet altijd. Soms is er een grijs gebied tussen open en besloten vanwege de aard van het kunstwerk of de godsdienstige beleving.

Voor het maken en uitvoeren van toneelstukken is de samenwerking van een grote groep mensen vereist en verloopt de aard van beslotenheid naar openheid geleidelijk. Steeds meer mensen worden erbij betrokken, de productie raakt steeds meer aan de openbaarheid. Hetzelfde geldt voor het produceren van films. In een vroeg stadium zijn daar veel mensen bij betrokken. Regisseur, scenario-schrijver en producent bespreken de mogelijk-

heden. Met financiers wordt de commerciële haalbaarheid besproken. Acteurs worden gepolst. Er worden opnames gemaakt, op locaties waarvoor overheden moeten meewerken. Er worden proefvertoningen gehouden en er kan een *sneak preview* worden georganiseerd.

Vergelijkbare opmerkingen kunnen worden gemaakt voor het beleven en verspreiden van godsdienstige overtuigingen: beleving verloopt van privé, naar gezamenlijkheid in kleine kring, naar grote gemeenschap.

Publiek bekend

Godsdienstige bezwaren tegen kunst kunnen ontstaan zonder dat de gelovigen de kunst zelf hebben gezien. Dat deed zich in Oostenrijk voor, toen daar in een filmhuis in Tirol, het Otto Premingerinstituut, een film zou worden getoond die machtsmisbruik in de katholieke kerk aan de kaak stelde. Het betrof de verfilming van een toneelstuk van Oscar Panizza, dat onder andere in Rome, dus dicht bij het Vaticaan, was gespeeld. Daar waren, zonder moeilijkheden, ook de opnames gemaakt. Het toneelstuk berustte op een boek dat al in de negentiende eeuw was gepubliceerd, met de nodige moeilijkheden. De Oostenrijkse katholieke gelovigen begonnen hun protest naar aanleiding van de affiches

die waren opgehangen. De Oostenrijkse overheid verbood op grond van het daar geldende verbod tot het kleineren van geloofs-overtuigingen het vertonen van de film, en die maatregel maakte volgens het Europese Hof voor de Rechten van de Mens geen inbreuk op de vrijheid van expressie.¹ Het verbod strekte ertoe de vrijheid van godsdienst zoals die in het Europese Verdrag is vastgelegd, te beschermen. Betrokkenen werden in hun religieuze

De ene godsdienst staat veel positiever tegenover kunst dan de andere

gevoelens gekwetst door ruime publiciteit die aan de komende vertoning van de film in een filmhuis was gewijd. Onnodig grievende uitingen moeten worden vermeden.

Het belang van de makers en de kijkers legde maar weinig gewicht in de schaal bij de afweging of de film mocht worden verboden, terwijl toch in de openbaarheid treden essentieel is voor kunst. Er zijn kijkers en luisteraars nodig. Het publiek, zeker als het betrokken is, hoort het maken van kunstwerken te kunnen volgen. Door de uitspraak van het Hof werd het geïnteresseerde publiek gekwetst in het verlangen samen met anderen de film te zien. Niet alleen de rechten van de regisseur en de andere makers stonden op het spel, ook de belangen van de kijkers. De publieke vertoning heeft immers niet alleen betekenis voor degenen die de film niet willen zien, maar ook voor degenen die hem wel met anderen willen zien. In het recht van vrijheid van godsdienst ziet het

Hof tevens het recht om in godsdienstige gevoelens te worden beschermd, terwijl het recht van een minderheid om in vrijheid kunst te maken en te zien nauwelijks aandacht krijgt.

In een ander arrest van het Hof van 1998 in een zaak tegen het Verenigd Koninkrijk werden vergelijkbare overwegingen gegeven.² Daar ging het om een video, *Visions of extacy*, waarop de extase van de Heilige Teresa in een seksuele context werd geplaatst. Ook hier was duidelijk dat de gelovigen niet naar de video hoefden te kijken, maar de distributie ervan werd onmogelijk gemaakt. De maatregelen van het Verenigd Koninkrijk tegen de video werden goorloofd geacht. Voorts achtte het Hof in 2005 het Turkse verbod van een boek, *God, de Religie, de Profeet en het Heilige Boek*, waarin Mohammed figureerde als iemand met wat losse zeden, toelaatbaar.³ Ook in dit geval zouden de gelovigen het boek niet hoeven te lezen.

Omgekeerde zaken – dat uit naam van de kunst verzet wordt gepleegd tegen religieuze aantijgingen tegen kunst of kunstenaars – doen zich niet voor, althans zijn me niet bekend.

Beschermd publiek?

De vrijheid van godsdienst is in het Nederlandse recht beter gegarandeerd dan de vrijheid van kunst. Zij staat met zoveel woorden in de Grondwet, artikel 6: ieder heeft het recht zijn godsdienst of zijn levensovertuiging individueel of in gemeenschap met anderen vrij te belijden, behoudens ieders verantwoordelijkheid voor de wet. Bovendien zijn smalende godslastering en opzettelijke belediging van een groep mensen wegens hun godsdienst in het Wetboek van Strafrecht verboden (resp. artikel 147 en artikel 137^c).

Vanwege deze verboden en het feit dat werd beweerd dat zij werden overtreden, zijn er processen gevoerd. In 1952 oordeelde de rechtbank Amsterdam over de schrijver W.F. Hermans dat hij zich in zijn boek *Ik heb altijd gelijk* niet schuldig had gemaakt aan belediging van een

bevolkingsgroep. In het boek waren mogelijk-
wijs wel de katholieken beledigd, maar als dat al was gebeurd dan was dat niet door Hermans gedaan, maar door een van zijn romanfiguren.

Gerard Reve kreeg ook met een strafvervolgning te maken. In zijn boek *Nader tot U* had hij geschreven: 'Als God zich opnieuw in de Levende Stof gevangen geeft, zal hij als Ezel terugkeren, hoogstens in staat een paar lettergrepen te formuleren, miskend en verguisd en geranseld, maar ik zal hem begrijpen en meteen met Hem naar bed gaan (...).' In 1968 volgde echter vrijspraak omdat de intentie tot belediging ontbrak. Het ging om liefde.

In 1998 publiceerde Pieter van der Sloot *Danslessen*, waarin beledigingen werden geuit die katholieken en joden zich zouden kunnen aantrekken. In 2001 oordeelde de Hoge Raad, anders dan de lagere rechter, dat van belediging in de zin van het Wetboek van Strafrecht geen sprake was omdat het om fictie ging. De Nederlandse rechter neemt de vrijheid van kunst dus zeker serieus en beschermt haar tegenover mogelijk gekwetste religieuze gevoelens. De bescherming van het godsdienstige publiek, als geregeld in het Wetboek van Strafrecht, is dus niet absoluut. De noodzaak tot bescherming moet worden afgewogen tegen het recht op vrijheid van kunst. De rechter gaat daartoe na of er sprake is van een onnodig grievende belediging. Als daarvan geen sprake is, dan kan de vrijheid van kunst niets in de weg worden gelegd.

De straat op

In de sfeer van de vrije meningsuiting is de noodzaak de straat op te gaan erkend in het recht tot vergadering en betoging (artikel 9 Grondwet). Dit recht wordt als een afzonderlijk recht gezien.⁴ Het onderscheid tussen het recht van vrije meningsuiting en het recht om te vergaderen en te demonstreren is van belang.

Voor het gebruik van de openbare straat is het verbod van preventieve censuur minder absoluut. De mogelijkheden zijn er. Vergaderingen kunnen op openbare plaatsen worden gehouden om meningen te verspreiden. Demonstraties maken het mogelijk meningen breed uit te dragen. Deze mogelijkheden worden beschermd en beperkt in de Wet openbare manifestaties. Deze wet regelt dat demonstraties op de openbare weg moeten worden aangemeld. De burgemeester kan ze doen ophouden indien de bescherming van de gezondheid of bestrijding of voorkoming van wanordelijkheden dat vordert. Die laatste bevoegdheid bestaat ook voor demonstraties op voor publiek toegankelijke plaatsen.

Bij het recht van godsdienstvrijheid of levensovertuiging is opgenomen dat iemand zijn godsdienst of levensovertuiging individueel of in gemeenschap met anderen mag belijden. Voor zover de gezamenlijke belijdenis buiten een besloten gebouw plaatsvindt of buiten een besloten plaats, kunnen er regels worden gesteld ter bescherming van andere belangen, zoals de gezondheid en het verkeer. Uit de tekst spreekt dat belijdenis van de godsdienst in gemeenschap met anderen bij de religieuze

overtuiging kan horen. Of iemand zijn overtuiging alleen wil beleven of dat samen met anderen wil doen, wordt aan hem overgelaten. De mogelijkheden om dit in het openbaar te doen en de eventuele consequenties daarvan zijn eveneens in de Wet openbare manifestaties geregeld. Deze wet biedt geen mogelijkheid belijdenissen in voor publiek toegankelijke plaatsen af te breken. Voor zover die de openbare orde ernstig bedreigen, moet de burge-

De Nederlandse rechter neemt de vrijheid van kunst zeker serieus

meester zijn bevoegdheden krachtens de Gemeentewet inzetten.

Bij het regelen van de plaatsen die gelegenheid moeten geven voor het wisselen van gedachten of een gezamenlijke beleving van de levensovertuiging is dus aandacht besteed aan het verschil in functie.

Strengere regels

Kunst is geen levensovertuiging, al kan er onder omstandigheden een innige relatie zijn tussen een levensovertuiging en bepaalde kunstvormen. Met de perceptie van levensovertuiging delen veel vormen van kunst het kenmerk dat het een speciale waarde heeft dat het beleven van kunst met anderen kan worden gedeeld. Mensen kunnen thuis naar een dvd kijken, maar geven er soms de voorkeur aan naar een film in de bioscoop te kijken. De sensatie dat je met anderen in een donkere zaal naar een film kijkt, doet ertoe. Voor het bezoeken van toneel-

voorstellingen spreekt het vanzelf: die kunnen alleen in een besloten openbaarheid gebeuren, waarbij de interactie van de acteurs met de zaal een eigen essentieel moment is. Hetzelfde kan voor muziek worden opgemerkt, terwijl dat voor verschillende soorten muziek van verschillend belang is. De muziek verandert door de reacties van het publiek. Voor festivals, straattoneel, optochten en andere kunstuitingen die in minder besloten vormen van openbaarheid worden gedaan, blijft het karakter van gezamenlijkheid een kenmerkend gegeven.

De regels van de Wet openbare manifestaties zijn niet van toepassing op de kunsten.⁵ In de Grondwet staat wel een belangrijk uitgangspunt. In artikel 7, derde lid, van de Grondwet wordt geregeld dat er regels kunnen worden gesteld voor het houden van vertoningen voor personen onder de 16. Daaruit zou kunnen worden afgeleid dat het vertonen van kunsten verder mogelijk moet zijn zonder preventieve censuur, onder het wakende oog van de burgemeester voor zover het ernstige bedreigingen van de openbare orde of de gezondheid betreft. De bepaling heeft dus betekenis voor censuur op de inhoud. Die is verboden. Er is echter geen artikel als artikel

9 van de Grondwet dat het recht tot het houden van openbare vertoningen regelt, of een wet als de Wet openbare manifestaties die dat uitwerkt.

Dat heeft gevolgen. Openbare vergaderingen en demonstraties hoeven alleen te worden aangemeld. Bijeenkomsten op voor publiek toegankelijke plaatsen of gemeenschappelijke belijdenissen hoeven dat zelfs niet.

Voorstellingen worden echter doorgaans in gemeentelijke regels gekwalificeerd als

Er is geen Grondwetsartikel dat het recht tot het houden van openbare vertoningen regelt

evenementen waarvoor vergunningen moeten worden aangevraagd en leges moeten worden betaald. Op die regels bestaan wel weer uitzonderingen voor gebouwen die bedoeld zijn voor dat soort voorstellingen, zoals theaters en bioscopen. Voorstellingen in het openbaar en in voor publiek toegankelijke plaatsen zijn dus aan strengere regels gebonden dan openbare vergaderingen, demonstraties en gemeenschappelijke belijdenissen (behoudens uitzondering). Het vertoningsrecht is dus zwakker geregeld, terwijl er constitutionele argumenten zijn om te zeggen dat dit niet spoort met de vrijheid van kunst. Alleen vertoningen voor personen onder de 16 mogen immers aan regels worden onderworpen.

Concluderend

Vrijheid van kunst en vrijheid van godsdienst worden beide erkend. En al is de wettelijke regeling van de godsdienstvrijheid uitgebreider,

Inge van der Vlies

is hoogleraar staats- en
bestuursrecht, kunst en recht
aan de Universiteit van Amsterdam

in de Nederlandse rechtspraktijk doen zij niet voor elkaar onder. In de jurisprudentie van de Europese rechter lijken in het algemeen conservatieve gevoelens verdergaand te worden beschermd, maar dat hangt in de eerste plaats samen met de maatregelen in de betrokken lidstaten. Het Europese Hof voor de Rechten van de Mens erkent dat het bij de vrijheden om afweging gaat en dat de lidstaten mogen aangeven hoe ver de vrijheid van de een ten opzichte van de ander reikt. Artikel 13 van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie biedt een goed startpunt voor een nieuwe regeling. Daar staat: De kunsten en het wetenschappelijk onderzoek zijn vrij. De academische vrijheid wordt geëerbiedigd.

Opmerkelijk is dat de gezamenlijke beleving van godsdienst is gegarandeerd en het gezamenlijk genieten van kunstuitingen niet. De vrijheid van kunst krijgt betekenis doordat kunst kan worden gemaakt en met het publiek kan worden gecommuniceerd. Voor verschillende vormen van kunst heeft deze conditie verschillende betekenis. Vergelijkbaar met de regels met betrekking tot de vrijheid van godsdienst vergt zij de mogelijkheid om in besloten openheid in gemeenschappelijkheid te worden beleefd.

Noten

- 1 EHRM 20 september 1994, NJ 1995, 366.
- 2 EHRM 25 november 1996, NJ 1998, 359.
- 3 EHRM 13 september 2005, NJ 2007, 1999.
- 4 J.P. Loof, *De burgemeester en de demonstratievrijheid*. Gst. 2007, 104, par. 2.1.
- 5 TK 1985-1986, 19 427, nr. 3.